

Glava I

FORMIRANJE BRIGADE

Poslije našeg neuspjelog pokušaja proboja iz obruča 4/5. jula, članovi štaba odreda, koji su ostali u Kozari, donijeli su 6. jula odluku da se preostale snage (2. 3. i dijelovi 4. bataljona, kao i veći dio 4. bataljona 1. krajiške brigade) rasture na udarne grupe i pokušaju proboj kroz neprijateljski borbeni raspored i tako izbjegnju uništenje. Već 17. jula, dok se neprijatelj još nalazio u Kozari, okupilo se oko 300 boraca i starješina iz 2. i 3. bataljona.²⁷ Okupljanje boraca trajaće sve do druge polovine avgusta, tada će se prići ponovnoj organizaciji ovih bataljona, sem 1. i Udarnog koji su ostali kao jedinice kompaktni. Početkom avgusta glavnina Udarnog i 4. bataljona 2. odreda ušla je u sastav novoformirane 2. krajiške brigade, pa je od dijelova ovih dvaju bataljona, koji su ostali u Kozari, nanovo formiran 4. bataljon. Krajem jula 1. bataljon i jedna četa Udarnog bataljona probili su se nazad u Kozaru, a 2. i 3. bataljon obnovljeni su i popunjeni borcima i starješinama koji su ofanzivu preživjeli u Kozari.

U tom sastavu, 19. i 20. avgusta 1942, u Kozari je na kosi Palež održana smotra obnovljenog i reorganizovanog 2. KNOP odreda »Mladen Stojanović«.²⁸ U stroju se našlo oko 900 boraca i starješina, svrstanih u četiri bataljona, naoružanih sa 800 pušaka i 40 puškomitraljeza. Smotri je

²⁷ Arhiv VII, k. 1. 703, reg. broj 26—2. — Pismo sekretara OK KPJ za Kozaru Operativnom štabu za Bosansku krajinu od 18. 6. 1942. god.

²⁸ Zbornik, t. IV, knj. 6. dok. 104 — Zapovjest štaba 2 KNOP odreda »Mladen Stojanović« od 17. 8. 1942. god.

Josip Mažar Soša, prvi komandant 5. kozaračke brigade, narodni heroj, poginuo na Travniku, oktobra 1944.

prisustvovalo i nekoliko stotina stanovnika potkozarskih sela, koji su izbjegli odvođenje u logor. Bio je to najznačajniji događaj poslije ofanzive. Smotra je imala snažan odjek u pogledu učvršćivanja morala, kako kod boraca, tako i preostalog naroda. Pred postrojenim borcima, Sken-der Kulenović je recitovao svoju poznatu, uoči tog dana završenu, poemu »Stojanka-Majka Knežopoljka«. Svaka pjesnikova riječ nalazila je mjesta u srcima boraca, a na ogrubjelim i preplanulim licima prekaljenih ratnika vidje-la se i poneka suza.

Istovremeno je i jedan primjerak knjige »Kozara-grob partizana«, koju je tih dana izdala ustaška propa-ganda i rasturala po okolnim gradovima, kružio od ruke do ruke među postrojenim borcima. U njoj ustaše pišu da nema više Kozare i njenih partizana, kao da time žele ohrabriti sebe i svoje demoralisane jedinice.

Poslije povlačenja glavnih snaga, koje su učestvovalе u ofanzivi, neprijatelj je na teritoriji Kozare ostavio jake posadne snage, locirajući ih čak i u onim selima, gdje ih

nikada prije nije bilo. Raspored ovih snaga bio je sljedeći: na Mrakovici 500 Nijemaca, u Kozarcu 20 Nijemaca i jedna četa domobrana, u Omarskoj dvije čete domobrana, u Simićima jedna četa domaće ustaške legije, Podgradcima oko 400 ustaša, Orahovu dvije čete ustaša, u Pucarima dvije čete ustaša i jedan bataljon domobrana, u s. Murati jedna četa domobrana, Knežici 60 domobrana i 40 žandar- ma, Gornjem Jelovcu jedna četa ustaša i jedna četa Nijemaca, Slabinji jedna četa domobrana, a u većem broju sela žandarmerijske stanice od po 25 do 50 ljudi.²⁹ Sem toga, u nekim muslimanskim selima okupator je pristupio organizovanju tzv. ustaške milicije, ali je odziv bio slab. Rekrutovano je svega 375 ljudi i bili su svrstani u devet »četa«. Sve u svemu, neprijateljske snage na području Kozare i po okolnim garnizonima i neposredno na terenu (ne računajući vrlo jak banjalučki garnizon), brojale su u avgustu oko 11.000 vojnika. O ulozi tih posada u operacijskom dnevniku banjalučke brdske brigade za 18. juli 1942. kaže se sljedeće:

»Ovoga dana je uglavnom završena akcija čišćenja Kozare planine. Komunističke bande su razbijene, a pojedini manji odjeli, koji su se zadržali još na tom području, bit će istrijebljeni akcijama posada koje su ostale na očišćenju prostoriji.

Čete, koje su učestvovala u akciji na Kozari, vrše ponovo pri- kupljanje za akciju koja će se poduzeti na području od crte Pri- jedor — Bosanska Dubica na zapad ka luku Sane i Une«.³⁰

Pomoću ovih snaga, kao i upotrebom svojih radnih jedinica, logoraša i mobilisanog stanovništva iz okolnih gradova, neprijatelj je otpočeo bezobzirnju pljačku opu- stošenih sela Potkozarja i Knešpolja. Koliko su ustaše vje- rovale da su kozarački partizani stvarno uništeni, poka- zuje i činjenica da su početkom avgusta počeli naseljavati neka sela u dubičkom kraju svojim kolonistima dovede- nim iz Hercegovine.

Usljed svega ovoga, pred obnovljenim odredom sta- jao je prvorazredan zadatak da, pored sređivanja svojih

²⁹ Zbornik, t. IV, knj. 7 dok 64 — Izvještaj štaba 2. KNOP odreda »Mladen Stojanović« Operativnom štabu za Bosansku kra- jinu od 25. 9. 1942.

³⁰ Zbornik, t. IV, knj. 6 dok. 162 — Izvještaj banjalučkog do- mobranskog zdruga od 18. 7. 1942.

jedinica, što prije pređe ponovo u akcije i spriječi pljačku narodne imovine, a neprijatelju ne dozvoli vršljanje po našim selima.

Mada je već i u prvoj polovini avgusta bilo manjih sukoba, poslije održane smotre na Paležu, sve jedinice odreda prešle su u akciju na čitavom području između Save, Une i Sane. Samo u septembru i u prvim danima oktobra, jedinice su izvele 27 akcija, čiji je rezultat bio: zarobljenih 138 vojnika i oficira, oko 130 poginulih i 20 ranjenih. Zaplijenjeno je 128 pušaka, 5 puškomitraljeza, 2 automata, oko 10.000 metaka, 20 bombi i uništeno 5 kamiona. Istovremeno od neprijatelja je oteto hiljade grla stoke, koju je ovaj opljačkao po selima, i stotine zaprežnih kola sa konjima i volovima, kojima su pljačkaši odvozili opljačkanu imovinu i žito. U tim akcijama naši gubici bili su: 7 poginulih i 6 ranjenih.³¹ Mada ove akcije po svojim vojničkim rezultatima nisu bile na nivou akcija kozaračkih partizana prije ofanzive, one su imale veliki politički značaj jer su vraćale samopouzdanje kod boraca i naroda, a kod neprijatelja su unosile demoralizaciju i najefikasnije demantovale njegove tvrdnje o uništenju partizana. U ovom periodu najaktivniji je bio 1. bataljon, koji je sredinom septembra samo u tri akcije zarobio 102 vojnika i 2 oficira, a zaplijenio 94 puške, 4 puškomitraljeza i 5.800 metaka. Ovom prilikom razbijena je i većim dijelom zarobljena jedna kompletna domobranska četa. Odnos prema zarobljenim neprijateljskim vojnicima bio je uvijek pravilan što se vidi iz izvještaja štaba odreda.³²

³¹ Zbornik, t. IV, knj. 7, dok. 64 i 119 — Izvještaj štaba 2. KNOP odreda »Mladen Stojanović« od 25. 9. 1942. i od 10. 1942. Operativnom štabu za Bosansku krajinu

³² U izvještaju štaba odreda, upućenom operativnom štabu za Bosansku krajinu, o tome se kaže: »Svi zarobljenici su poslije istrage i saslušanja, osim 2 koji su ostali, te političkog obavještenja, pušteni kući, dok se dva zarobljena domobranska oficira (natporučnici) nalaze kod štaba u zarobljeništvu. Odlučili smo ih pustiti poslije kraćeg političkog rada radi agitacije«.

U istom dokumentu, pišući o noćnoj akciji jedne naše desetine kod Bosanske Dubice, kaže se: »... Iste noći (po izvršenoj akciji) ova desetina je sakupila sve naseljenike iz Hercegovine, upoznala ih sa našom borbom i opomenula ih na lijep način da napuste naša sela, što su isti i prihvatili. Po njihovom dolasku u Dubicu pričali su lijepo o partizanima«.

Mjesec dana poslije smotre na Paležu snage odreda narasle su za 200 boraca i oni su odmah naoružani.

Za dalje moralno, političko i organizaciono učvršćivanje jedinica odreda, veliki značaj ima savjetovanje organizacije KPJ za Kozaru, održano 20. i 21. septembra 1942. godine. Na njemu je izvršena temeljita kritička analiza naših postupaka tokom minule ofanzive, sagledane greške i propusti i analizirana detaljno situacija nastala poslije toga.³³

Proces obnavljanja 2. KNOP odreda počinje sredinom jula i završava se 19. avgusta 1942. smotrom na Paležu, poslije čega otpočinju njegove intenzivnije akcije. Od te smotre odred u stvari živi i djeluje kao partizanska brigada, jer njegovi bataljoni nisu više vezani za određenu teritoriju, kao što je to bio slučaj prije ofanzive.

Prvi dokument koji spominje formiranje Pete brigade je naređenje Vrhovnog komandanta od 7. septembra 1942, upućeno Glavnom štabu Hrvatske, u kome se, pored ostalog, kaže:

»Krajišnici su već formirali četiri partizanske udarne brigade. Od ljudstva sa Kozare i 1. odreda da će formirati i Petu brigadu.«³⁴

Tri dana docnije, 10. septembra 1942, Vrhovni štab, obavještavajući Glavni štab Hrvatske o situaciji u Bosanskoj krajini, pored ostalog, piše:

»... Uhvaćena je veza između slavonskih i kozarskih partizana. Na Kozari će formirati jednu udarnu brigadu. To bi bila Peta krajiška udarna brigada.«³⁵

Operativni štab za Bosansku krajinu u svom pismu od 9. septembra 1942, upućenom 2. KNOP odredu »Mladen Stojanović«, piše:

»... Stoga smo mi mišljenja da ste vi stvarno sadanjom svojom vojnom organizacijom, koncentrisanom vojskom u bataljonima

³³ Arhiv VII, reg. br. 28-1/9, kut. 162-A — Zapisnik sa savjetovanja.

³⁴ Zbornik, t. II, knj. 6, dok. 16 — Naređenje Vrhovnog štaba NOV i POJ od 7. 9. 1942. Glavnom štabu Hrvatske.

³⁵ Arhiv VII, kut. 102, fase. 1, dok. 31 — Obavještenje Vrhovnog štaba NOV i POJ od 10. 9. 1942. god. Glavnom štabu Hrvatske.

i nevezariošću za front mobilna jedinica i da se vi trebate politički i vojnički organizovati kao udarna kozarska brigada, koja će za izvesno vrijeme imati izgrađen plan i djelovati u vezi s? akcijama svih naših brigada ...

Sve u svemu naše je gledište ovo: Vi vršite manje, a po mogućnosti i veće akcije. Ujedno spremajte teren i vršite vojničke i političke pripreme za obrazovanje kozarske brigade.³⁶®

Vrhovni štab NOV i POJ svojim pismom od 10. septembra 1942, upućenom operativnom štabu za Bosansku krajinu, saglasio se sa odlukom o formiranju brigade na Kozari. U ovom dokumentu pod tačkom 4, stoji:

»... Odluka o formiranju brigade na Kozari sasvim je pravilna. Tako stvaramo pokretnu vojsku i učimo se organizovati pozadinu — Komande područja, Komande mjesta i partizanske stráže... Tako ćete vi imati pet brigada, kojima će komandovati Operativni štab za Bosansku krajinu.«⁸⁷

Međutim, nije razjašnjeno kada i u kojoj formi je operativni štab za Bosansku krajinu saopštio štabu 2. KNOP odreda »Mladen Stojanović« odluku o prerastanju odreda u brigadu. No, iz pisma koje je iz Kozare upućeno Operativnom štabu za Bosansku krajinu 25. septembra 1942.³⁸ na posredan način, može se zaključiti da je takva odluka već stigla na Kozaru.

Prvi dokument koji je naslovljen na štab 5. krajiške NOP udarne brigade (pismo Operativnog štaba za Bosansku krajinu) nosi datum 8. oktobra 1942. godine.³⁹

Devetnaestog oktobra 1942. upućen je prvi dokument iz Kozare štabu III operativne zone u Slavoniji sa pečatom 5. krajiške (Kozarske) brigade i u njemu se kaže:

³⁶ « Zbornik, t. IV, knj. 7 dok. 21. — Pismo operativnog štaba za Bosansku krajinu od 9. 9. 1942. štabu 2. KNOP odreda »Mladen Stojanović«.

³⁷ Arhiv VII, kut. 162, fase. 2, dok. 5 — Pismo Vrhovnog štaba NOV i POJ od 10. 10. 1942. Operativnom štabu za Bosansku krajinu.

³⁸ Isto kao pod 32.

³⁹ Zbornik, t. IV, knj. 7, dok. 111 — Pismo Operativnog štaba za Bosansku krajinu od 8. 10. 1942. štabu 5. krajiške (Kozarske) NOU brigade.

»Mi smo naredbom Operativnog štaba za Bosansku krajinu u saglasnosti sa Vrhovnim štabom pretvoreni u 5. krajišku (kozarsku) narodno-oslobodilačku brigadu, te nas ubuduće tako oslovljavajte.«⁴⁰

Iz izloženog se može zaključiti, bez obzira što o tome ne postoji izvorni dokument, da je operativni štab za Bosansku krajinu uz saglasnost Vrhovnog štaba, 22. septembra 1942, 2. KNOP odred »Mladen Stojanović«, preimenovala u Petu krajišku (kozarsku) NOP udarnu brigadu.⁴¹

Međutim, treba napomenuti da mnogi preživjeli borci i rukovodioci 5. brigade smotru 2. KNOP odreda »Mladen Stojanović«, održanu 19. i 20. avgusta 1942, poistovjećuju sa formiranjem brigade. Ovo je razumljivo ako se ima u vidu činjenica da je ova smotra prvi značajniji događaj u Kozari poslije završetka neprijateljske ofanzive.

Interesantno je napomenuti da je nepoznati borac na svojevrsan način obeležio dan i mjesto formiranja brigade, usjekavši nožem na stoljetno stablo na Paležu tekst: »Ovdje je 22. IX 1942. formirana V kozarska brigada«.

*

Na dan formiranja 22. septembra 1942, brigada je imala četiri bataljona, zaštitni vod i štab brigade. Prvi bataljon je u svom sastavu imao 5 četa, 2. i 3. po tri čete, a 4. dvije čete.

Ukupno brojno stanje iznosilo je 1.100 boraca, naoružanih sa 940 pušaka i 45 puškomitraljeza. Od toga broja 201 borac i starješina bili su članovi KPJ, 119 kandidati i 249 članovi SKOJ-a.⁴² Dakle, više od polovine boraca brigade bili su organizovani.

⁴⁰ Zbornik, t. IV. knj. 7, dok. 147 — Pismo štaba 5. krajiške (Kozarske) NOU brigade od 19. 10. 1942. štabu III operativne zone NOP odreda Hrvatske.

⁴¹ Tu tezu potvrđuje i Dušan Misirača, docniji pomoćnik političkog komesara 5. brigade. On se sredinom septembra 1942. nalazio u 2. krajiškoj brigadi na Manjači, na dužnosti pomoćnika političkog komesara brigade. Na osnovu jednog razgovora sa Osmanom Karabegovićem, političkim komesarom Operativnog štaba za Bosansku krajinu, Misirača je upisao u svoj ratni blok da je na Kozari formirana 5. krajiška (Kozarska) brigada.

⁴² Arhiv VII, reg. br. 28-179, k. 162 — Zapisnik sa savjetovanja Okružnog komiteta KPJ za Kozaru od 20 i 21. 9. 1942.

Prvi štab 5. brigade sačinjavali su: komandant Josip Mažar Soša⁴³, zamjenik komandanta Miloš Siljegović⁴⁴, politički komesar Boško Siljegović, načelnik štaba Ratko Vujović Čoče, referent saniteta dr Alfred Ržeak⁴⁵ i intendant brigade Stevo Trtica⁴⁶. Nakon mjesec dana na dužnost zamjenika političkog komesara određen je Dušan Miresirača.

Komandni kadar po bataljonima izgledao je ovako:

Prvi bataljon: komandant Žarko Zgonjanin,^{46a} zamjenik komandanta Veljko Stojaković, politički komesar Dragan Marin. 1. četa: komandir Dragan Pilipović⁴⁷, politički komesar Gojko Bjelajac; 2. četa: komandir Lazo Banjac⁴⁸, politički komesar Stojan Bajalica⁴⁹; 3. četa: komandir Stevan Janjetović, politički komesar Dragan Knežević; 4. četa: komandir Mirko Mačak⁵⁰, politički komesar Milan Kalinić; 5. četa: komandir Ostoja Miljaković⁵¹, politički komesar Pavao Marin.

Drugi bataljon: komandant Mirko Pekić, zamjenik komandanta Dragutin Čurguz Crni, politički komesar Pero Čurguz, zamjenik političkog komesara Dušan Utješinović. 1. četa: komandir Sreto Đenadija⁵², politički komesar Milan Budimir; 2. četa: komandir Mirko Šiljak, politički

⁴³ Josip Mažar Soša, pukovnik, narodni heroj, poginuo 20. 10. 1944. na Travniku, na dužnosti načelnika operativnog odeljenja 5. korpusa.

⁴⁴ Miloš Siljegović, general-major, umro poslije rata.

⁴⁵ Dr Alfred Ržeak, pukovnik, umro poslije rata.

⁴⁶ Stevo Trtica, poginuo januara 1944. na dužnosti intendanta 11. krajiške divizije.

^{46*} Žarko Zgonjanin, general-potpukovnik, umro 1970.

⁴⁷ Dragan Pilipović, poginuo februara 1943. u Grmeču na dužnosti zamjenika komandanta 1. bataljona 5. brigade.

⁴⁸ Lazo Banjac, teško ranjen februara 1943. za vrijeme četvrte neprijateljske ofanzive, umro.

⁴⁹ Stojan Bajalica, poginuo za vrijeme četvrte ofanzive februara 1943, na dužnosti zamjenika političkog komesara 1. bataljona 5. brigade.

⁵⁰ Mirko Mačak, poginuo 4. 10. 1943, u centralnoj Bosni na dužnosti komandira 2. čete, 3. bataljona, 5. brigade.

⁵¹ Ostoja Miljaković, teško ranjen februara 1943. na planini Šator i umro.

⁵¹ Sreto Đenadija, potpukovnik JNA umro poslije rata u Nišu.

komesar Dušan Rajilić⁵³; 3. četa: komandir Đorđe Vučeno-
vić, politički komesar Vaso Petrović⁵⁴.

Treći bataljon: komandant Petar Mećava⁵⁵, zamjenik komandanta Rade Čekić, politički komesar Jočo Marjanović, zamjenik političkog komesara Milan Egić⁵⁶. 1. četa: komandir Đuro Milinović, politički komesar Rade Rani-
lović; 2. četa: komandir Tomica Španović⁵⁷, politički komesar Brane Kovačević; 3. četa: komandir Branko Vignje-
vić, politički komesar Košta Semiz.⁵⁸

Četvrti bataljon: komandant Rade Kondić⁵⁹, zamje-
nik komandanta Mihajlo Gačić^{59a}, politički komesar Duško Bojanić, zamjenik političkog komesara Rade Bašić. 1. četa: komandir Milan Đukanović, politički komesar Vid Đuka-
nović;⁶⁰ 2. četa: komandir Mlado Stanić, politički komesar Gojko Siljegović.^{60*}

⁵⁴ Dušan Rajilić, umro od tifusa marta 1943. u s. Košića.

⁵⁴ Vaso Petrović, pukovnik JNA, umro poslije rata u Beogradu.

^M Petar Mećava, narodni heroj, ppukovnik, poginuo oktobra 1944. na Travniku, na dužnosti zamjenika komandanta 10. krajiške divizije.

^{s*} Milan Egić, narodni heroj, poginuo avgusta 1943. kod Kotor-Varoša, na dužnosti komandanta bataljona u 12. krajiškoj brigadi.

⁵⁷ Tomica Španović, narodni heroj, poginuo novembra 1942, na dužnosti komandira čete u 3. bataljonu 5. brigade.

⁵⁸ Košta Semiz, poginuo maja 1944. u centralnoj Bosni na dužnosti zamjenika komandanta bataljona.

⁵⁹ Rade Kondić, narodni heroj, major, poginuo 31. jula 1944. na Maknjači kod Zepča na dužnosti komandanta 5. brigade.

^{59a} Mihajlo Gačić, pukovnik JNA, umro u Rijeci 1971. godine.

⁴⁰ Vid Đukanović, poginuo decembra 1942, na Martin-brdu, na dužnosti političkog komesara čete u 4. bataljonu, 5. brigade.

^{Ma} Gojko Siljegović, pukovnik JNA, umro u Beogradu, 1971. godine.